

بررسی جنبه های مردم شناختی گردشگری زیارتگاه های کاشان

عباس تراب زاده، کارشناس مردم شناسی اداره میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری کاشان

خدیجه صادقی زاده، کارشناس امور اداری جهاد دانشگاهی استان سمنان

Email: Torabzade_۱۳۷@yahoo.com

چکیده

صنعت گردشگری در پی نیاز آدمیان برای گذراندن اوقات فراغت، آشنایی با عنصر فرهنگی، تاریخی، ملاقات با فامیل، آشنایی با تجارت و بازاریابی و غیره صورت می گیرد. باورداشت های مذهبی حاکم بر زیارتگاه در چارچوب دیدگاه های میراث فرهنگی، میراث معنوی تعریف می شوند، آداب و رسوم، آیین های مذهبی و ملی، صنایع دستی و هنرهای سنتی، در کنار اماکن مذهبی، تاریخی و فرهنگی تولید و عرضه می شوند، هر کدام شان می توانند گردشگر را در خود نگه دارند. این مقاله کوشیده با روش مشارکت و مشاهده ی مستقیم، عناصر میراث معنوی را که در رونق گردشگری مذهبی و فرهنگی نقش اساسی ایفا می کنند، در چارچوب دیدگاه ها مردم شناختی به نگارش در آورد.

واژگان کلیدی: گردشگری، گردشگری مذهبی، مردم شناسی، زیارتگاه ها، اماکن مقدس

صنعت گردشگری در پی نیاز آدمیان برای گذراندن اوقات فراغت، آشنایی با عنصر فرهنگی، تاریخی، ملاقات با فامیل، آشنایی با تجارت و بازاریابی و غیره صورت می گیرد. آثار باستانی، بناهای تاریخی و فرهنگی، موزه ها، اماکن مقدس و مذهبی مناظر زیبایی طبیعی، آشنایی با فرهنگ، هنرهای سنتی و صنایع دستی، آداب و رسوم به عنوان میراث ناملموس و نظایر آن از جمله عوامل توسعه صنعت گردشگری هستند. امروزه صنعت گردشگری تلاش می کند در کنار بخش های اقتصادی دیگر به رونق اقتصاد هر جامعه ی فرهنگی عینیت ببخشد. بدیهی است این گونه رونق اقتصادی موقعی محقق می شود که گردشگرانی که قدم به کشور، شهر یا شهرستانی می گذارند، برای اقامت، بازدید از عناصر فرهنگی، تاریخی، مناظر طبیعی، خرید صنایع دستی و هنرهای سنتی و سوغات دیگر متحمل هزینه شوند. با این تعریف می توان گردشگری را کالایی به حساب آورد که به یک جامعه وارد می شود. تعریف سازمان جهانی جهانگردی از گردشگری چیزی فراتر از گذران معمول تعطیلات است. بر این اساس گردشگری شامل کلیه فعالیت هایی است که گردشگران انجام می دهند و ایشان کسانی هستند که قصد گذران اوقات فراغت، کسب و کار و اهداف دیگر مدتی کمتر از یک سال متوالی را در سفر و اقامتگاه معمول خود می گذرانند. بنابراین تعریف تردد متعارف افراد میان محل کار و اقامت اگر چه مستلزم طی مسافتی بعید باشد در

تعریف گردشگری جای ندارد. اقسام گردشگری از دید این سازمان عبارتند از:

گردشگری بین الملل: گردشگری ورودی (ورود گردشگران غیر مقیم به یک کشور)

گردشگری خروجی (خروج اتباع یک کشور جهت بازدید از کشورهای دیگر)

گردشگری درون مرزی (بازدید مردمان یک کشور از نقاط داخلی همان کشور)

گردشگری داخلی (حاصل جمع گردشگری درون مرزی و گردشگری ورودی)

گردشگری ملی (حاصل جمع گردشگری درون مرزی و گردشگری خارجی)

مبنای تمام مفاهیم در صنعت گردشگری مسافران هستند و مسافر کسی است که بین دو یا چند کشور یا چند محل در داخل یک کشور سفر می کند. همه گروه های مسافران که در قالب فعالیت های گردشگری سفر می کنند را بازدید کننده می خوانند.

ایجاد فرصت های شغلی مختلف نظیر فروشندگان محصول فرهنگی، عرضه کنندگان صنایع دستی و هنرهای سنتی، سوغات محلی، افزایش رستوران ها و اغذیه فروشان، اقامتگاه ها و... در پی توسعه فعالیت های گردشگری شکل می گیرند. به تعبیر دیگر گردشگری امروزه به یک رکن تجارت بدل شده است و درآمد سرشاری برای کشورهایی که جاذبه توریستی دارند به همراه دارد. امروزه کشورهای مختلف با بهره گیری از مواهب طبیعی، آثار باستانی، تمدن کهن یا حتی تکنولوژی جدید، شهرک های توریستی و امکانات تفریحی و قطب های توریستی هر ساله از چهارگوشه جهان افرادی را به خود فرا می خوانند تا با فروش کالا و خدمات، سیل درآمد را به کشورشان جاری کنند. در یکی از تعاریفی که پیتز برنز در کتاب درآمدی بر مردم شناسی گردشگری برای صنعت گردشگری نقل کرده، گردشگر را به عنوان مشتری معرفی می کند، در این تعریف آورده شده «گرچه سفر و گردشگری همواره به صورت یک صنعت تعریف می شود اما بهترین دیدگاه این است که آن را بازار تمام عیاری بدانیم که بیانگر تقاضا و الگوهای مصرف گرایی فزاینده ی بازدیدکنندگان برای تولیدات بسیار متنوع مسافرپسند است.» (برنز، ۱۳۸۵: ص ۵۷) توسعه ی گردشگری علاوه بر این که در رونق اقتصادی جامعه و نیز افزایش فرصت های شغلی نقش به سزایی دارد، بر محیط و کالبد شهر هم تأثیرگذار است. احیای خانه های تاریخی کاشان و تغییر کاربری آن ها به اقامتگاه یا کاربری فرهنگی دیگر و همچنین احیای بافت تاریخی کاشان در پی توسعه ی صنعت گردشگری اتفاق افتاده است. کاشان با بیش از ۴۵ هکتار ۱ بافت تاریخی، دارای ده ها خانه های تاریخی است که هرکدام زیرساخت گردشگری محسوب می شوند. تا یکی دو دهه ی پیش بسیاری از این خانه ها متروک و در ورطه نابودی قرار داشتند. اما با افزایش حضور گردشگر در کاشان، سرمایه گذاران متعدد که اغلب کاشانی نیستند با هدف تغییر کاربری خانه ها به اقامتگاه یا کاربری فرهنگی، اقدام به خرید و مرمت این خانه ها کردند. و در همین راستا بافت تاریخی احیاء و تمام معابر آن سامان دهی و مرمت شده اند. بنابر این ورود گردشگر به منطقه بر کالبد شهر و و محل تأثیر می گذارد.

به هر شکل صنعت گردشگری در انواع مختلف تعریف شده است، گردشگری فرهنگی، گردشگری عشایر، گردشگری روستایی، گردشگری سلامت، گردشگری کشاورزی، گردشگری شهری، گردشگری طبیعت، گردشگری مذهبی و ... اما موضوع مورد مطالعه ی ما جنبه های مردم شناختی گردشگری زیارتگاه های کاشان است. بدیهی است زیارتگاه ها، بقاع امام زاده ها، مساجد، حسینیه ها، آرامگاه های مشاهیر، قدمگاه ها، آتشکده ها، عبادتگاه ها و... به عنوان گردشگری مذهبی تعریف شده اند. با توجه به وجود صدها اماکن مذهبی و مقدس گردشگری مذهبی یکی از مهمترین زیر مجموعه های صنعت گردشگری است که علاوه بر کمک به پایداری بنا در رشد و رونق اقتصاد جوامع نقش به سزایی دارد.

به طور کلی گردشگران مذهبی به دو دسته بخش پذیر هستند، دسته ی اول گردشگرانی که بنا به عقاید و باورهای مذهبی خود، در پی اجرای فرایض دینی و زیارت قبور امامان، امام زاده ها و ادای نذر، کسب ثواب به مکان مقدس مورد نظر خود سفر می کنند که این گردشگران زائر محسوب می شوند. در واقع این دسته از گردشگران، گردشگر نیستند بلکه زائر هستند که می توانند از هر طبقه اجتماعی باشند و معمولاً خانوادگی، گروهی و از قبل زمان و مکان اقامت را پیش بینی و مشخص می کنند و چند روزی در آن جا اتراق می کنند. سفر به مشهد مقدس برای زیارت امام هشتم (ع) و شهر مقدس قم برای زیارت حضرت معصومه (س)، شیراز زیارت شاه عبدالعظیم و حتی سفر زیارت حج از این گونه هستند. هوگارت تحلیل گر و مورخ انگلیسی در تعریف سفر زیارتی، سفر به اماکن مقدس را به قصد کسب فضیلت معنوی یا شفا یا استغفار یا

شکرگذاری می داند. (برنز، ۱۳۸۵: ۱۴۲) اماکن مقدس به ویژه بقاع امام زاده ها در باور و عقاید مردم کشور ما کانون آرامش و امنیت روح و روانی بوده است

دسته ی دیگر گردشگران مذهبی کسانی هستند که که برای پر کردن ایام فراغت خود از اماکن مذهبی و مقدس بازدید می کنند بسیاری از اماکن مذهبی علاوه بر داشتن شاخص های زیارتگاهی دارای جاذبه های فرهنگی هستند. بسیاری از بناهای تاریخی مذهبی از قبیل بقاع متبرکه، حسینیه، تکایا، مساجد و... به علت قدمت و تزیینات معماری خاص آن ها توجه گردشگران متعددی را به خود جلب می کنند. عناصر فرهنگی و هنری بناهای تاریخی، نظیر هنر کاشی کاری، نقاشی، کاربردی، یزدی بندی مقرنس کاری، گچ بری و غیره از جمله شاخص های معماری اسلامی هستند که اندیشه و تعالیم مذهبی آن ها، این بناها را به جلوه گاه هنر معماری اسلامی تبدیل کرده اند. بنابر این بناهای تاریخی، مذهبی و اماکن مقدس به لحاظ تیپ شناسی گردشگری، زیرمجموعه ی گردشگری مذهبی تعریف می شوند. در کاشان پاره ای از بقاع متبرکه، مسجد و مدرسه آقابزرگ، مسجد جامع، مسجد و مدرسه امام خمینی (سلطانی) چارتاقی نیاسر و... به لحاظ تیپ شناسی در زیر مجموعه ی گردشگری مذهبی قرار دارند. شهرستان کاشان سرشار از اماکن مقدس و مذهبی است که هر کدام شان به علت تأثیر و پیامدهای فرهنگی، اجتماعی، تاریخی، اقتصادی و روانی حائز اهمیت هستند. با توجه به این پیامدها، گردشگری مذهبی را می توان به گردشگری فرهنگی اجتماعی ربط داد که معمولاً این موضوع در مردم شناسی گردشگری بیشتر قابل بحث است. بسیاری از دگرگونی های اجتماعی، سیاسی و فرهنگی بزرگ در طول تاریخ با جهانگردی و مسافرت های سیاحان و ماجراجویانی آغاز شده است که در جریان سیاحت های خود، افکار، اندیشه ها و اعتقاد دینی و مذهبی خود را ارائه نموده اند. علوم مردم شناسی و انسان شناسی نیز در زمره ی علمی است که ریشه در همین امر دارد. بسیاری از اندیشمندان اولیه و پایه گذار این علوم خود در پی سیاحت ها و یا اقامت خود در مناطق دور افتاده با فرهنگ و علوم و آداب و رسوم این مناطق آشنا شده و با تدوین و نگارش آن ها، این علوم را به وجود آورده اند. جهانگردان دوران گذشته غالباً به منظور کشف مجهولات، کسب تجربه و ارضای کنجکاوی خود با سرمایه شخصی و همت خود جهان را می گشتند که کشف سرزمین های جدید، تبادل آداب و رسوم و فرهنگ، توسعه علوم و گسترش تجارت تنها بخشی از فواید سیاحت و گردشگری آن هاست. (حسنجانی، وبلاگ بلاگ)

محور موضوع این مقاله پژوهش و مطالعه ی مردم شناختی به لحاظ تأثیر گردشگری بر رفتارها و روابط اجتماعی و رویدادهای فرهنگی است که در اماکن مقدس و زیارتگاه های کاشان متداول است. زیارتگاه و اماکن مقدس نشان دین و مذهب هستند. خواه ناخواه نگرش هر شخصی نسبت به اماکن مقدس شکل ذهنیت دینی به خود می گیرد. بی گمان این اماکن بین شخص و مذهب میانگیر و واسطه است و به تبع آن دین هم انسان را یاری می کند تا به سوی خداوند رهنمون شود. بنابر این همه ی زیارت های دینی آداب و مراسم و شعایر مذهبی در این راستا گام بر می دارند، با این تفاوت که کارایی هر کدام به تناسب میزان نیاز انسان و جامعه شکل می گیرد. تمام این آداب و رسوم در چهارچوب دیدگاه های میراث فرهنگی، میراث معنوی تعریف می شوند. نقش میراث معنوی در جذب گردشگر کمتر از عناصر فرهنگی دیگر نیست. آداب و رسوم، آیین های مذهبی و ملی، صنایع دستی و هنرهای سنتی که معمولاً به منظور جذب گردشگر، در کنار اماکن مذهبی، تاریخی و فرهنگی تولید و عرضه می شوند، هر کدام شان می توانند گردشگر را در خود نگه دارند

امروز در اغلب محله های قدیمی شهر کاشان و در بیشتر روستاها و شهرهای تابعه ی این شهرستان گنبد و بارگاهی از محل دفن امام زاده یا نماد و نشانه ای از امام زاده ها موسوم به زیارتگاه به چشم می خورد که در نزد اهالی محل یا شهر و روستا از تقدس و احترام خاصی برخوردار هستند که پس از ورود علویان-آل علی (ع)- به کاشان و نیز قتل آن ها توسط حاکمان وقت، بر روی مزارات آن ها، آرامگاه ها و اماکن مذهبی بنا شده است. در برخی اماکن امام زاده یا شخصیتی دینی دفن نشده است ولی نام و نشان زیارتگاه بر آن ها نقش بسته است. زیارتگاه ها اعم از بقاع مترکه و اماکن مقدس که بنابر باور و عقاید به نیروی های فراطبیعی، حکم زیارتگاه پیدا کرده اند، جایگاه شریفه ای هستند که افراد زیادی برای تقرب به خدا در آنجا به التماس و تضرع می نشینند. زیارتگاه در لغت به معنی محل زیارت، جای زیارت کردن، مزار، زیارتگاه، زیارت جای. (لغت نامه

دمخدا، ج ۹، ۱۳۰۵۵) زیارت به مشاهد متبرک و بقعه ها رفتن و دعایی که برای امام ها و امام زاده ها و اولیاء خوانند. (فرهنگ لغت دمخدا، ج ۹، ص ۱۳۰۵۴) و زیارت کردن به معنی دریافتن مقام متبرک یا شخص متبرک، تعریف شده است (فرهنگ لغت دمخدا همانجا) حضور در پیشگاه شخص به جسم و جان، با توجه قلبی و حضور دل نسبت به اولیای خدا زیارت است و زیارت یکی از اعمال پسندیده و سنت های برجسته است که در احادیث معصومین نسبت به آن تأکید شده و پاداش های فراوانی برای زائر بنا گردیده است. (دائرة المعارف تشیع، جلد ۲، ص ۳۹۲). زیارت ها فرصت های نیکویی اند برای دیدار با هم کیشان، در یک حال و هوای جشن و سرور و سرخوشی، که یادگارهای ماندنی به جا می نهند و نیرومندتر می دارند. این است که زیارت و زیارتگری به اندازه ی دنیا کهن است و همه ی دنیا پیروان خود را به آن برانگیخته اند. (مالم، ۱۳۸۳: ص ۳۱۱).

اما در عرف تشیع مراد از امام زاده فرزندان یا فرزند زادگان ائمه اطهار(ع) است و اصطلاحاً با ذکر حال و اراده ی محل، به مدفن و مزار متبرکه ی آنان و بزرگان سادات که در سراسر شهرها و روستاهای ایران پراکنده است، اطلاق می گردد. (دایره المعارف تشیع، جلد ۲، همانجا)

احمد شاملو در کتاب کوچه (جلد ۲، ص ۸۲۳-۸۲۲) در شرح حال امام زاده ها گفته «امام زاده کلمه ای است که به اولاد و احفاد و اعقاب امامان اطلاق می شود لیکن امروزه از آن تنها مدفن و مرقدی را افاده می کنند که ذریه ی امامی در آن مدفون باشد، هر چند که در میان امام زاده ها، امام زاده ناشناس یا گمنام و یا فاقد شجره نامه ی اصیل نیز فراوان است و حتی بسیار است مقابری که تنها از روی عادت امام زاده خوانده می شود لیکن مزار درویش یا شیخ یا سیدی بیش نیست. امام زاده رایج ترین ابنیه مذهبی مورد علاقه ی شیعیان است. پس از رحلت امام رضا(ع) سادات علوی که به ایران رو آورده بودند مورد آزار و قتل قرار گرفتند. در نتیجه تعدادی مقابر مربوط و یا منسوب به آنان و به ائمه اطهار در ایران به وجود آمد و به سبب اعتقاد قلبی ایرانیان به ایشان و به جهت روحیات مخصوص مردم ایران، هر کجا چنین قبری سراغ می رفت زیارتگاه مردم گردید و به فراخور شأن مدفون و چگونگی محل، بقعه بارگاهی بر آن ساختند. در دوره مغول (قرن ۷ و ۸ هجری قمری) از این ابنیه بسیار ساخته شد و در دوران صفوی (قرن دهم تا دوازدهم) رونق فراوان یافت. تعداد امام زاده های ایران بیش از هزار است» میرچا الیاده، در «رساله در تاریخ ادیان» جاهایی را که قدسین زیسته اند و عبادت کرده اند و یا مدفون شده اند، مقدس و متبرک می داند و معتقد است این اماکن بدین اعتبار، با دیوار و حصار و یا سنگ چین از فضای دنیوی هم مرز جدا می شود. حصار، دیوار و حلقه ی سنگ چینی که فضای مقدس را در بر می گیرد، جزء کهن ترین ساختارهای معماری حرم ها به شمار می رود. دیوار دور محوطه (مقدس) فقط مستلزم حضور دائم تجلی قدرت و یا تجلی قداست در میان فضای محصور و دال بر آن حضور نیست. بلکه علاوه بر آن، هدف از کشیدن دیواری، حفظ آدم ناوارد از خطری است که تهدیدش می کند، وقتی بی احتیاط پا به درون محوط نهد. قداست برای همواره برای کسی که بدون آمادگی یافتن و انجام دادن اعمال تقرب که در هر مذهبی واجب است بدان نزدیک شود، خطر ناک است. خداوند به موسی می گوید: «نزدیک میا و نعلینت را از پای بیرون کن، چون مقامی که ایستاده ای، زمین مقدس است.» (الیاده، ۱۳۸۵: ص ۳۴۸).

از تعاریف، دیدگاه ها و نظریات دینی انسان شناسان و مردم شناسان مختلف بر می آید که باورداشت، اعمال و رفتار آدمی، یک مکان مقدس را از مکان عادی جدا می کند و حد و مرزهایی برای این اماکن شکل می گیرد. خرمشاهی در کتاب دین پژوهی (۱۳۸۹: ص، ۷۵، ۷۴) ویژگی برجسته ی ادیان را حضور منطقه ها و یا ساختارهای دینی خاص می داند که با حد و مرزهای طبیعی، آیینی و روانی از مکان های عادی جدا شده اند. در واقع اماکن مقدس و زیارتگاه ها به عنوان پایگاه دین و دینمداری، جلوه گاه باورداشت های مذهبی هستند. و به تعبیر دیگر زیارتگاه ها یک پایگاه اجتماعی برای عبادت و رازو نیازند، همچنین عنصر فرهنگی هستند که بر رفتار و کنش افراد تأثیر گذارند. افرادی که وارد زیارتگاه می شوند رفتارشان بیانگر آداب و رسوم، اعتقادات، اندیشه ها، تفکرات و به طور کلی فرهنگ آن ها است که گاهی به مبادله ی فرهنگی می انجامد. ورود گردشگران به این گونه اماکن از این قاعده مستثنی نیست. رفتارها و کنش های بسیاری از گردشگرانی که وارد اماکن مقدس یا زیارتگاه ها می شوند تحت تأثیر باورداشت های مذهبی حاکم بر آن زیارتگاه شکل می گیرند.

درکاشان زیارتگاه ها تحت تأثیر مذهب تشیع جایگاه ویژه ای در زندگی، رفتار و عقاید و باور مردم شهر و روستای این منطقه دارند که برخی از این زیارتگاه ها مرکز محله ها را شکل می دهند و محله را با نام همان امام زاده یا زیارتگاه می شناسند. در یک تقسیم بندی کلی با توجه به تعدد و نوع زیارتگاهی که در مناطق مختلف شهرستان کاشان وجود دارد، می توان زیارتگاه های این خطه را به بقعه ی امام زاده ها و نیز اماکن مقدسی که از انواع آن ها سخن به میان آمد و بر اساس خواب نما و روایت های سینه به سینه و نقل قول مردمی، مورد تقدس، اعتقاد و احترام قرار گرفته اند و در نزد اهالی محل یا شهر و روستا حکم زیارتگاه پیدا کرده اند، طبقه بندی نمود. این گونه عقاید و باورداشت ها باعث شده تا پاره ای از کسانی که حاجت دارند در این اماکن متوسل شوند، دخیل بندند و حاجت بطلبند.

به استناد روزنامه کیهان سال ۱۳۵۲، در سراسر ایران حدود ۱۰۵۹ امام زاده احصا شده است که استان مرکزی از این لحاظ مقام اول را داشته است. تنها استانی که امام زاده دیده نشده استان سیستان بلوچستان است. در کتاب تاریخچه وقف در اسلام، کاشان بعد از تهران و حومه ی آن که دارای ۱۱۲ امام زاده است، دارای ۸۶ امام زاده، بیشترین امام زاده را خود جای دارد. (دایره المعارف تشیع، جلد ۲، ص ۳۹۳). اما بنابر مطالعات و بررسی میدانی نگارنده، در چهل و هفت نقطه شهری و روستایی شهرستان کاشان، بیش از پنجاه بقعه ی امام زاده - که به فرزندان و فرزندزادگان ائمه از جمله امام موسی کاظم (ع) و سادات نسبت داده می شود- در شهر کاشان، پنجاه بقعه امام زاده در شهرها و روستاهای تابعه و همچنین پنجاه و هفت اماکن مقدس از قبیل بقاع چهل دخترن، مساجد زیارتگاهی، قدمگاه، مزار مشاهیر و عرفا، چاه، چشمه، درختان نظر کرده در سطح شهرستان، به عنوان «زیارتگاه» واقع اند که تعداد بیست اماکن مقدس از این گونه زیارتگاه در شهر کاشان قرار دارند.

اما تعداد بقاع محوطه شهرستان کاشان که از دوران پیش از عهد صفویه زیارتگاه مردم بوده کم و بیش دارای گنبد و بارگاه ساختمان هایی هستند. همچنان که شاردن فرانسوی تصریح نموده و مورد تأیید صاحب نظران دیگر هم می باشد، بالغ بر دویست باب می گردد. کلاتر ضرابی نیز در کتاب تاریخ کاشان به گنبد و بارگاه امام زادگان اشاره کرده است که تعداد دویست بقعه و خرگاه از امام زادگان را در شهر و نواحی کوهسار کاشان آورده است. (ضرابی، ۱۳۷۸، ۴۳۵)

به هر روی تذکره یا نسب نامه هایی که در حرم امامزاده ها به دیوار نصب شده یا در اختیار خادمین آن ها قرار دارد، اقتباسی است از تذکره هایی که منبع و مأخذ اغلب این تذکره ها کتب و نسخ خطی موجود در کتابخانه آستان قدس رضوی یا آستان حضرت عبدالعظیم هستند. بحرالانساب، بحار الانوار، بحار المناقب، زبدالتصانیق، روضه الصفا، زینة الواعظین، تحفه الواعظین، منهاج الآثار و نسخ های دیگر از منابع و مأخذ این تذکره ها هستند. برخی از خدام امامزاده ها هم به استناد نقل قول پیشینیان نسب نامه ی امامزاده ها را نقل می کنند که منبع این نوع نسب نامه ها اغلب خواب نما یا روایات سینه به سینه می باشد. مرحوم آقا سید اسماعیل نائینی معروف به سید تذکرچی که حامل جمیع تذکره های امامزادگان بلده کاشان و حومه بوده تقریباً در پنجاه و پنج سال قبل از ۱۳۰۹ به کاشان آمده است. وی سیصد و هشتاد و چهار تذکره از امامزادگان کاشان، حدود اصفهان، نطنز و غیره را از کتابی که در آستانه حضرت عبدالعظیم وجود داشته استنساخ کرده، پس از مهور به مهر خدام آن آستانه متبرکه با خود آورده است. (هاشمی تبار، ۱۳۷۵: ص ۱۲۹)

وجود ده ها بقعه ی متبرک امام زاده و اماکن مقدس دیگر در جای جای شهرستان و پراکندگی پاره ای از آن ها در مناطق بیلاقی کوهستانی و خوش آب و هوا جاذبه های گردشگری این اماکن را دوچندان کرده است. به طور کلی زیارتگاه هایی که در سطح شهرستان کاشان پراکنده هستند علاوه بر جاذبه های مذهبی، فرهنگی، معماری، هنری، به علت موقعیت و محیط طبیعی آن ها، شاخه های دیگر گردشگری از قبیل گردشگری فرهنگی، گردشگری طبیعی و... را همپوشانی دارند. برخی از بقاع امام زاده ها دارای تزیینات معماری، گنبد و بارگاه مجلل، صحن و سرای مصفا هستند که این باعث افزایش جاذبه های گردشگری مذهبی، معماری و هنری آن ها شده است. بقعه شاهزاده ابراهیم فین علیا، بقعه شاهزاده هادی فین سفلی، بقعه سلطان امیراحمد، بقعه سلطان عطا بخش، بقعه محمداوسط جوشقان استرک، بقعه سلطان علی ابن محمد باقر مشهد اردهال، بقعه بابا افضل مرق و غیره به لحاظ تزیینات معماری و ارزش های تاریخی و فرهنگی آن ها از این قبیل اند. همچنین

موقعیت و محیط طبیعی بقعه شاه سواران واقع در ارتفاعات حومه قمصر، پیرداوود و پیرسلیمان قمصر، پیربادام روستای کلوخ، بقعه ی امام زاده یوسف روستای ون، امام زاده طاهر روستای خنب و.. که در مناطق کوهستانی و بیلاقی واقع اند ضمن داشتن جاذبه های مذهبی دارای پتانسیل های گردشگری طبیعی هم هستند. سخن و سرای سایر این گونه از بقعه ها و محوطه های پیرامون آن ها، در فصل تابستان های گرم و طاقت فرسای کاشان به تفرجگاه روزهای تعطیل تبدیل می شود. گردشگران این نوع زیارتگاه ها هم از اقلیم خوش آب و هوای منطقه استفاده می کنند و هم اعمال زیارت را به جا می آورند. اما پاره ای از گردشگران برای مطالعه و آشنایی با جاذبه هایی از قبیل آداب و رسوم، آیین ها، سنت ها، رفتارهای اجتماعی و... سفر می کنند که این جاذبه ها وجه اشتراک میان گردشگری مذهبی و گردشگری فرهنگی می باشند. هیچ زیارتگاهی در

نمای کلی بقعه شاهزاده محمد
اوسط، جوشقان استرک

نمای گنبد و بارگاه شاهزاده
ابراهیم کاشان

نمای کلی بقعه خواجه تاج الدین
کاشان

نمای کلی بقعه بی بی رقیه نسلک

نمای کلی بقعه ی بابا افضل مرق

کاشان بدون آداب و رسوم نیست، رکن آداب و رسوم این زیارتگاه ها نیز دین و مذهب است. از نحوه زیارت امام زاده گرفته تا آیین های متوسل شدن، تحسن، نذر و نیاز کردن، قربانی کردن، حضور هیئات مذهبی در زیارتگاه برای برگزاری مراسم سوگواری و جشن و سرور و غیره، تمام این آداب با هدف ارتباط با خداوند است. مالرب در کتاب خود انسان و ادیان می گوید «نمازها، آواها، قربان کردن ها، پیشکش کردن ها، نذرو نیازها نشانه های دینداری و سرسپردگی دینی اند که راه پیمایی های گروهی، دسته راه اندازی و زیارت رفتن ها، گاه چند صد هزار دیدار را به دنبال خود می کشانند. پرستش یا فردی به کار بسته می شود یا گروهی، حال آن که آیین ها و مراسم از پیش نهاده شده اند، و به جا آوردن آن ها بر دیندار واجب است. پس می بینیم که دین ها به خود نمودن و خود بیرون ریختن نیاز دارد و آدمیان نیاز دارند آداب و مراسمی به جا آرند که برجسب های فرهنگی شان اند. روشی که ما آدمیان در آن آداب و مراسم به کار می بریم پیوسته نشان از خوی و عادت زمینی ما انسان ها دارد. به خداها عطر، خوردنی، یا حیوان پیشکش می کنیم بی آن که از خود پرسیم این ها در آن خدایان چه اندیشه ای بر می انگیزند.» (مالرب، ۱۳۸۳: ص ۲۶۶) بدیهی است تمام آداب و مراسم زیارتگاه ها رنگ و بوی مذهبی دارد که بر مجموعه ی عقاید و باور مردم استوار است. به تعبیر دیگر رفتارهای عبادی و آیینی که در آداب زیارتگاه ها رایج است چون از زمان های بسیار دور با فرهنگ مردم درآمیخته شده است، باید در فرهنگ و باورهای دینی مردم آن جامعه جستجو کرد

آداب و رسومی که در مناسبت های مختلف در زیارتگاه های کاشان برگزار می شوند، مهم ترین عناصر فرهنگی این زیارتگاه را شکل می دهند. تمام شان نمادی از دین و دین داری هستند و وابسته به فرهنگ جامعه ی خویش که تقلیدی از آداب و رفتار نیاکان شان است. شیوه ی انتقال این آداب به نسل های امروزی و آیندگان بر اساس شنیده ها و نقل و قول

های سینه به سینه تحت تأثیر باورداشت های هر حوزه ی فرهنگی است. برخی از زیارتگاه ها آداب و رسوم خاص خود را دارند، مانند تعزیه خوانی در کنار چشمه مقدس آب دراز روستای آزران در یکی از جمعه های خردادماه و یا آیین قالی شویان بقعه ی سلطان علی ابن محمدباقر(ع) واقع در مشهد ارهال که در چارچوب تقسیم بندی انواع گردشگری به عنوان «گردشگری مبتنی بر رویدادها» تعریف می شوند، سفره ی نان ماست قدمگاه علی(ع) کاشان

یا آش زیارتگاه ابی دردا و ... همچنین بعضی از زیارتگاه ها نذر خاص خود را دارند مانند زیارتگاه شفاخانه عباس آباد کاشان که نذر خاص آن پنجه های مسی یا برنجی(نمادی از

دست های بریده حضرت ابوالفضل) است. بست نشینی، دخیل شدن و دخیل بستن، ایام خاص زیارتی، ادای نذرهای خاص، انداختن سفره های نذری و... در سایر زیارتگاه های کاشان و شهرها و روستاهای تابعه به شکل های گوناگون متداول است. به طور کلی با توجه به جایگاه زیارتگاه ها در نزد مردم، به لحاظ باورداشت های مذهبی، رفتارهای عبادی و آیینی که در زیارتگاه های مختلف حوزه ی فرهنگی کاشان رخ می دهند در چند موضوع مردم شناختی همپوشانی دارد. آیین ها و آداب و رسوم و مجالس سوگ در ماه رمضان، محرم، صفر، و مجالس جشن و سرور که در ربیع الاول، رجب، شعبان، و... در سایر زیارتگاه ها اهالی محل یا روستا را فرا می خواند مربوط به تقویم یک سال قمری است. به همین علت در برخی از زیارتگاه ها قسمتی از صحن یا حرم بقعه به حسینیه اختصاص داده شده و یا در جوار صحن، حسینیه یا مسجد معروف به حسینیه ی زیارت یا مسجد زیارت ساخته اند که بیشتر این حسینیه ها در اختیار دسته ی عزادار همان محله قرار دارد. معمولاً دسته عزاداری که در زیارتگاه استقرار دارد در کنار خادمین، نگهداری بقعه و نیز برگزاری مراسم را به عهده دارد. بنابراین در صحن و سرای اغلب زیارتگاه های کاشان و مناطق مورد بررسی دیگر، مراسم گوناگون برگزار می شود که از چند روز قبل صحن و غرفه های جانبی، معابر و کوچه های منتهی به زیارتگاه ها را برای سوگواری با پرچم و بیرق های عزا و نیز پارچه های مشکی، قرمز و سبز آذین بندی می کنند و فضای زیارتگاه ها را برای ورود دسته های عزادار و نیز برپایی مجالس سوگ و عزا آماده می کنند. همچنین برای جشن و سرور ولادت، گنبد و بارگاه و صحن، رواق ها، مناره ها، شبستان ها و حرم را با چراغانی و پارچه های الوان آذین بندی می کنند و در بیشتر زیارتگاه ها در ایام جشن و سرور در جلو بقعه با شربت، شیرینی، چای از حاضرین پذیرایی می کنند. برخی چند دیگ آش نذری در کنار زیارتگاه ها می پزند و بین همگان تقسیم می کنند.

مراسم روضه خوانی، عزاداری (سینه زنی، زنجیرزنی) مراسم احیای شب های قدر، آیین نخل گردانی، توغ گردانی، حمل شش گوشه، آیین چهل منبر... از جمله جاذبه های فرهنگی، مذهبی زیارتگاه هاست. آیین دیگری که در زیارتگاه ها برگزار می شود آیین روز عید فطر است. صحن، ایوان و رواق های جانبی تمام بقاع امام زاده ها گورستان عمومی شهر یا روستا را تشکیل می دهند. اهالی کاشان بنا بر رسم و سنتی دیرینه در روز عید مزار اموات خود را با قالیچه، مسند، گل و خیرات مختلف نظیر میوه، شیرینی، خرما، نقل، حلوا و گلاب تزیین می کنند و با حضور خانواده های فامیل آشنایان، نزدیکان بر سر مزار اموات به قرائت فاتحه می پردازند و با خیراتی که مزار را می آریند از حاضرین پذیرایی می کنند. بنابراین صحن و سرای بقاع امام زاده ها در روز عید فطر مملو از اهالی محل و جمعیت میهمان می شود. جمعیت میهمان فامیلان و بستگانی هستند که در شهر و روستاهای دیگر اقامت دارند و برای قرائت فاتحه و شرکت در آیین عید فطر به کاشان مسافرت می کنند که بنا بر سنتی کهن و دیرینه، حضور خود بر سر قبر اموات الزامی و مهم تلقی می کنند. در اینجا نیز در چارچوب تعاریف انواع گردشگری، پیوستن مجدد بستگان به خانواده های خود به عنوان «گردشگری برای دیدار بستگان» تعریف شده است که این عاملی برای جذب و توسعه ی گردشگری تلقی می شود.

آداب و رسوم مربوط به تقویم سال شمسی یکی دیگر از موضوعات مردم شناختی است که بنابه رویدادهای دینی، مذهبی، فرهنگی، طبیعی در پاره ای از زیارتگاه ها برگزار می شوند. این مراسم بیشتر در قالب جشن و سرور ملی است که چون برخی بار اعتقادی دارند رنگ و بوی مذهبی به خود گرفته به زیارتگاه ها راه یافته است. آیین های مربوط به نوروز از قبیل تحویل سال، سیزده بدر و... آیین موردی نظیر آیین قالی شوین و آیین های باران خواهی، نقاره کوبی... که تابع سال شمسی هستند از این قبیل اند.

در پاره ای از شهرها و روستاهای حوزه ی فرهنگی شهرستان کاشان برخی از افراد قبل از تحویل سال به زیارتگاه ها می روند و با خواندن دعا، نیایش و زیارت نامه امام زاده را واسطه قرار می دهند تا سال پرخیز و برکت داشته باشند. شربت، شیرینی و چای نذر خاص این روز است.

مردم روستای مرق موقع تحویل سال در زیارتگاه بابا افضل و اهالی روستای ارمک در بقعه ی شاهزاده محسن اجتماع می کنند و قبل از آغاز سال جدید دعا، قرآن و زیارتنامه می خوانند. برخی از اهالی که نذر دارند پس از تحویل سال با شربت

نمای کلی بقعه ی بابا افضل مرق

زعفران و چای از حاضرین پذیرایی می کنند. بعضی شربت را که به دعا و نیایش لحظه ی سال تحویل متبرک شده برای تبرک به منزل می برند. همچنین در آستانه آغاز سال جدید زنانی که حاجت دارند در این زیارتگاه شمع روشن می کنند. مردم قمصر هنگام تحویل سال در بقعه ی پیرداود جمع می شوند، به قرائت قرآن و دعا و نیایش می پردازند، شربت گلاب یا بیدمشک درست می کنند، در میان جمع حاضر می گذارند تا به دعا متبرک شود. پس از تحویل سال شربت را می خورند یا به منزل می برند. گفته می شود در گذشته

آیین چهل منبر، در شمع در زیارتگاه ها، امازاده غایب کاشان

عروس و داماد پس از مراسم عقد به زیارتگاه پیرداود می رفتند و بعد از طواف مرقد امامزاده، عهد و پیمان زندگی را با هم می بستند و به منزل برمی گشتند. همچنین زیارتگاه هایی که در دامنه ی طبیعت قرار دارند و محیط، موقعیت طبیعی و شرایط اقلیمی آن ها سرسبز و خوش آب و هواست در روز سیزده بدر پذیرای اهالی محلی و نیز مسافران نوروزی مناطق دیگر هستند. معمولاً زیارتگاه هایی که از امکانات اقامتی، رفاهی، بهداشتی و نیز فضای تفرجگاهی برخوردار هستند، در روز سیزده بدر و ایام و مناسبت های مختلف دیگر خانواده های بسیاری را به سوی خود جذب می کنند. بنابر این، این گونه افراد با تفرج و تفریح و سیاحت در زیارتگاه ها و محیط پیرامون آن ها، سنت رفتن به دامنه ی طبیعت را به جا می آورند و به تعبیری با حضور در زیارتگاه ها، به سیزده بدر خود رنگ مذهبی هم می دهند. در بزرگ در ایام عید نوروز و سیزده

بدر، دختران دم بخت و معمولاً زنانی که حاجتی دارند در پای درخت دره جمع می شوند و با خواندن اشعار محلی پارچه یا نخ را به شاخه های این درخت می بندند. اهالی روستای قزآن در روز سیزده بدر به زیارتگاه ونجه علی می روند، در بعد از ظهر این روز افرادی که نذر دارند آتش می پزند و اعتقاد دارند در این روز حتماً به این مکان بروند. همچنین اهالی قمصر، کاشان و برخی از مناطق دیگر در روز سیزده بدر به زیارتگاه پیرداود می آیند و کسانی که نذر دارند آتش نذری می پزند بین حاضرین تقسیم می کنند.

بقعه شاهزاده ابراهیم، شاهزاده هادی و بقعه چهل دختران فین، شاهزاده طاهر روستای خنب، مردان حق روستای زنجانبر، بقعه شهسواران، شاهزاده محسن خزاق، امام زاده محمدزعیب، عبدالله روستای ویدوجا، شاهزاده یونس جعفرآباد، پیربادام یا پیرحق روستای کلوخ، پیرسورمند و بقعه ی بابا محمود انصاری روستای پنداس، پیرداود و پیر سلیمان قمصر، مسجد جویبار(شاه زاده احمد) آرنجن، شاهزاده اسحق، بقعه تاج الدین، بی بی رقیه و قدمگاه شاه طاهرعلی نسلج(نسلگ)، قدمگاه علی جوشقان قالی، شاهزاده محسن ارمک، سلطان علی بن محمدباقر(ع)، شاه زاده حسین عدنان جوینان، سلطان محمود علوی، سیدابوالقاسم نورالهدی، باباافضل مرق، شاهزاده یوسف ون، محمد اوسط جوشقان، ونجه علی قزآن، زیارت شترجه šotorje روستای ویدوج، چاه امام زمان راوند، آبجه کهره روستای کله، درخت دره dere بزرگ از جمله زیارتگاه هایی هستند که به علت محیط و موقعیت طبیعی آن ها و برخورداری از امکانات رفاهی و تفرجگاهی، در روز سیزده بدر ایام خاص دیگر علاوه بر گردشگری مذهبی، گردشگری طبیعی را هم برای مراجعین فراهم می کنند.

اهالی روستای ویدوج در اولین جمعه بعد از سیزده بدر به زیارتگاه شترجه می روند. این زیارتگاه مکانی است زیارتی و تفریحی که در ارتفاعات شمالی مشرف به این روستا قرار دارد. در این مکان چند تخته سنگ در اندازه های مختلف به شکل و شمایل چند نفر شتر وجود دارد که معتقدند این سنگ ها شتر بوده که سنگ شده اند. به همین علت افرادی که به این زیارت می روند سوار بر شتر سنگی شده سنگی را به گردن آن می زنند به این عقیده که زنگ شتر را به صدا درمی آورند. در کنار سنگ شتر قبری قرار دارد که به نقل از اهالی محل «قبر ساربان امام حسین(ع)» به نام «بابارجار» است. تخته سنگ

دیگری در نزدیکی قبر قرار دارد که اثر رد پا بر روی آن به چشم می خورد، معتقدند «این اثر پای باباجار است.» سنگ دیگری به چشم به می خورد که اشکال روی سنگ را به سفره ی نان باباجار و ظرف ماست او نسبت می دهند. همچنین در این مکان حوض طبیعی از سنگ قرار دارد که در موقع بارندگی از آب باران پر می شود. این مقدار آب، آب مصرفی زائرین را تأمین می کند. کسانی که در روز خاص زیارتی- اولین جمعه بعد از سیزده بدر- به این زیارتگاه می روند از صبح تا بعد از ظهر در آنجا می مانند و به تهیه و پخت آش می پردازند.

اما زیارتگاه سلطان علی ابن محمد باقر(ع) واقع در مشهد اردهال یکی از مهم ترین قطب های گردشگری حوزه ی فرهنگی شهرستان کاشان است که در جذب انواع مخلف گردشگر نقش به سزایی دارد. این زیارتگاه، به واسطه ی قدمت بنا، نوع معماری به لحاظ گنبد و بارگاه و صحن و سرا و ایوان های جانبی مزین به تزیینات معماری و هنر دوره ی اسلامی و عناصر فرهنگی و تاریخی دیگر آن، گردشگری فرهنگی، تاریخی و نیز گردشگری قومی را هم رونق بخشیده است. از طرف دیگر جایگاه و اعتبار سلطان علی ابن محمد باقر(ع) در باور و عقاید مردم که به استناد منابع و مآخذ مختلف با دعوت اهالی چهل حصاران(کاشان قدیم) به این منطقه عزیمت نموده اند و نیز انتساب بلافاصل آن حضرت به امام محمد باقر(ع) انگیزه های سفر مذهبی(گردشگری مذهبی) به این زیارتگاه را دوچندان کرده است. همچنین کسبه ها و دوره گردها که در ایام برگزاری آیین قالی شویان از اطراف و اکناف شهرستان کاشان، آران بیدگل، دلیرجان، نراق و قم و... برای حضور و کسب و کار در بازار موسمی این زیارتگاه، به اردهال سفر می کنند و دو سه هفته ای می مانند، گردشگری مبتنی بر کسب و کار را شکل می دهند. ویژگی و جاذبه ی دیگری که گردشگری این حوزه ی فرهنگی را رونق می دهد، محیط و موقعیت طبیعی بقعه سلطان علی است که منجر به «گردشگری مبتنی بر محیط طبیعی» می شود. معمولاً در فصل های گرم سال گردشگران زیادی که در شهراسکان دارند برای دسترسی به محیطی آرام، و خوش آب و هوا و دور از آلودگی های محیط شهری، محیط پیرامون و مزارع و باغستان های حومه این زیارتگاه را برای اوقات فراغت و استراحت انتخاب می کنند ضمن این که گردشگری مذهبی را هم پوشش می دهند.

به طور کلی زیارتگاه سلطان علی ابن محمد باقر(ع) تجلیگاه یکی از آیین های ملی، مذهبی به نام «آیین قالی شویان» است که در چند سال اخیر انبوه گردشگران را جذب کرده است. با این توضیح که چون این آیین تابع تقویم سال شمسی است و یک رویداد فرهنگی محسوب می شود می توان آن را در زمره ی گردشگری مبتنی بر رویدادها تعریف کرد. آیین قالی شویان نمادی از تشییع و غسل پیکر حضرت سلطان علیاست که در دومین جمعه ی فصل پاییز- نزدیک ترین جمعه به هفدهم مهرماه- با آداب و رسوم خاص برگزار می شود. از آنجا که آیین قالی شویان، از طرفی آیینی سنتی و مذهبی است و برای بزرگداشت سالگرد شهادت حضرت سلطان علی(ع) برگزار می شود و از طرف دیگر زمان برگزاری آن از تقویم سال شمسی تبعیت می کند، پژوهشگران، محققان و نویسندگان در باره ی ریشه و خاستگاه این آیین مذهبی دیدگاه های مختلفی را عنوان می کنند که مهم ترین این دیدگاه ها خاستگاه اسلامی- شیعی و خاستگاه ایرانی- آیینی است. مردم فین، کاشان، اردهال و خاوه، قالی شویان را آیینی مذهبی در بزرگداشت سالگرد شهادت و خاک سپاری امام زاده سلطان علی و آداب و مناسک غسل و کفن و دفن پیکر این شهید در دشت اردهال توسط نیاکان خود می پندارند.

شماری از مورخان و نویسندگان قرن سیزدهم قمری از قبیل عبدالرحیم کلانتر ضرابی در کتاب تاریخ کاشان، محمدتقی بیگ ارباب در کتاب دارالایمان قم، حسن نراقی در کتاب آثار تاریخی کاشان، نطنز، با نظر و باور مردم این منطقه موافق هستند و

آیین قالی شویان مشهد اردهال،
بقعه سلطان علی ابن محمد باقر (ع)

آیین قالی شویان مشهد اردهال،
حمل قالی توسط چوب دستان فینی

آداب جنبی آیین قالی شویان،
معرکه گیری با دیوار مرگ

آداب جنبی آیین قالی شویان،
معرکه گیری، نمایش مارگیر

آداب جنبی آیین قالی شویان،
بازارچه و دست فروش ها

برخاستگاه شیعی بودن آیین که نظر تأکید دارند. (بلوک باشی، ۱۳۸۰، ۷۹) در مقابل برخی از پژوهشگران ریشه و خاستگاه قالی شویان را به فرهنگ ایران باستان و نیز بازمانده ی جشن ها و آیین های کهن ایرانیان انگاشته اند. بنابر سنت های اسلامی شیعه تاریخ همه ی حوادث و وقایع مذهبی مانند غزوه ها، شهادت ها، جشن ها، ایام سوگواری و سالگرد رویدادهای مذهبی به تقویم هجری قمری ضبط و ثبت شده است. جلال آل احمد ریشه قالی شویان را در فرهنگ پیش از اسلام یافته و آن را نخستین واقعه ی مذهبی می داند که بر خلاف همه ی قتل ها و عزاها و عیدهای مذهبی به تقویم شمسی زراعی نگه داشته می شود. همچنین چون مراسم قالی شویان در روزی نزدیک به ۱۶ مهر از سال شمسی برگزار می شود آل احمد این مراسم را بازمانده ی این جشن کهن ایرانی می انگارد. عبدالرحمان عمادی یکی دیگر از پژوهشگران معاصر نیز ریشه قالی شویان را بازمانده ای از رسم و آیین ستایش ایزد تیر و ناهید در میان ایرانیان انگاشته است. مردم فین با برپایی مناسک تمثیلی قالی شویان در این میعادگاه قدسی، از سویی رویداد شهادت حضرت سلطان علی، قهرمان واقعه ی دشت اردهال را به شکل نمادین نمایش می دهند و این صورت اعتقادی آیین قالی شویان، در رفتار مذهبی مردم شیعه است، از سوی دیگر رفتار کهن نیاکان خود را در مراسم باران خواهی از ایزد تیر و ناهید در پاییز به طور غیر مستقیم و ناآگاهانه تقلید می کنند. (بلوک باشی، ۱۳۸۰، ۸۲-۸۳) شایان توجه است مردم فین، کاشان، خاوه و دیگر دست اندرکاران آیین با پیشینه ی اسطوره ای آیین به شدت مخالف هستند و در رد این پیشینه تعصب خاصی دارند، معتقدند هیچ ربط و مناسبتی به اسطوره و آیین های پیش از اسلام ندارد. همچنین اهالی فین واقعه ی اردهال و شهادت سلطان علی را کربلای دوم می دانند.

به استناد منابع، مأخذ و نقل قول ها در سال های پایانی قرن اول هجری قمری اهالی چهل حصاران (کاشان قدیم) و فین، نامه ای به امام محمدباقر (ع) نوشتند و تقاضا کردند آن حضرت یکی از فرزندان را برای ارشاد و راهنمایی مردم منطقه به چهل حصاران بفرستد. امام محمدباقر (ع) یکی از فرزندان به نام علی را به ایران فرستاد. امام زاده علی که در ایران به «سلطان علی» شهرت یافت در تابستان ها با همراهانش به اردهال و دهکده ی خاوه به سر می برد. چند سال گذشت با نفوذ روزافزون امام زاده در مردم منطقه، حسادت حاکمان منطقه را برانگیخت تا این که در محلی به نام دربند ازناوه سلطان علی را به شهادت رساندند. دو روز پس از شهادت خبر به فینی ها رسید. فینی ها روز سوم شهادت جسد امام زاده را در یک تخته قالی نهاده به سر نهر آبی که اکنون به نهر شاهزاده حسین معروف است بردند و به کمک مردم خاوه غسل دادند و در محل کنونی دفن کردند. به همین علت فینی ها در دومین جمعه ی مهرماه موسوم به «جمعه ی قالی» (روز قالی شویان) به مشهد اردهال می آیند و مراسم نمادین تشییع و غسل پیکر امام زاده را به نمایش می گذارند. روند برگزاری این آیین بدین صورت است که چون زمان برگزاری مراسم بین هفته دوم و سوم (نزدیک ترین هفته به ۱۷ مهرماه) متغیر است در هفته ی اول مهرماه موسوم به

هفته ی جار، یکی از بزرگان و ریش سفیدان فینی در معابر عمومی، گذرها، مساجد و حسینیه ها جار می کشد «اهالی فین مرد و زن، کوچک و بزرگ این هفته، هفته ی قالی شورون است، روز جمعه با چوب دستی های خود در مشهد قالی جمع شوید» به خواه ای ها، نسلگی ها هم خبر می دهد. در شب جمعه ی قالی (روز قالی شویان) اغلب خانواده های فینی و خواه ای که بر اساس سنت دیرینه هر سال در مراسم شرکت می کنند به اردهال می آیند و در منازل روستای باریکرسف، زایرسراها، دامنه ها و حوالی صحن های بقعه ی امام زاده به سر می برند. از اوایل صبح جمعه قالی هزاران نفر از اهالی فین چوب به دست با ندای چاووش خوان در کنارجوی آبی که در صحن بقعه شاهزاده حسین جاری است جمع می شوند و منتظر می مانند تا مراسم آغاز شود. با شروع مراسم فینی ها یا حسین گویان و با شور و هیجان با پایین و بالا بردن چوب های شان برای گرفتن قالی به سمت مرقد سلطانعلی که در فاصله ی ۸۰۰ متری از بقعه ی شاهزاده حسین واقع است به راه می افتند. در صحن صفا و صحن های جانبی و در پشت درهای بسته ی حرم، مراسم نوحه خوانی و سینه زنی و سخنرانی برگزار می شود. در این فاصله خادمین و اهالی خواه که وظیفه ی تحویل قالی را به عهده دارند، با بستن درهای حرم، یکی از قالی های حرم را غبارروبی، عطرافشانی و لوله می کنند و پس از عزاداری و روضه خوانی و نیز پس از با تشریفات و آداب خاص آماده ی تحویل می کنند. ریش سفیدان فینی کمک های نقدی و نذوراتی را که از میان مردم جمع آوری می کنند به عنوان هدیه به متولی یا سرپرست خادمان آستانه می دهد و درخواست قالی می کنند. خادمین در حرم را می گشایند و قالی عطرآگین لوله شده را به ریش سفیدان فینی می سپارند. چوب به دستان فینی با دیدن قالی با شور و هیجان مضاعف و فریاد یا حسین قالی را در اختیار می گیرند و با همراهی و حمایت انبوه جمعیت غیرفینی قالی لوله شده را به نشانه ی جسد امام زاده که در فرش پیچیده شده بر دوش نهاده به سوی چشمه سرازیر می شوند. در پیشاپیش دسته ی حاملان قالی دسته ی عزادار خواه ای ها با حمل علم و کتل فینی ها را همراهی می کنند. گروهی جلوتر خود را به چشمه ای که از ساعت ها قبل، اهالی اردهال و باریکرسف لایروبی و عطرافشانی کرده اند می رسانند و جمعیت را از لب چشمه کنار زده فضا را آماده ی ورود قالی می کنند. لایروبی چشمه از اوایل صبح با سلام و صلوات شروع می شود، چند نفر به صورت گروهی و هماهنگ با بیل، خزه و گل و لای ته چشمه را کاملاً تمیز می کنند، سکوی طرفین و دیواره چشمه را می شویند و در نهایت چشمه، سکوها و بدنه را با گلاب عطرآگین می کنند. قالی را با هیاهوی زیاد از میان انبوه جمعیت به هم فشرده، به کنار نهر آب می آورند، برای شستن قالی چوب دستی خود را در آب چشمه فرو برده بیرون می آورند، آب چوب ها را به قالی می پاشند و گوشه ای از قالی را خیس می کنند که این نماد شستن و غسل دادن حضرت سلطان علی است، قالی را به همان ترتیب که گفته شد بر دوش گرفته بر می گردند و از طریق در شرقی بقعه وارد صحن سردار یا فینی ها می شوند و چند دور قالی را در صحن می چرخانند و بعد برای تحویل به ایوان می برند. چند نفر از بزرگان خواه و فین پیش می روند تا قالی را بگیرند دل نکنند فینی ها از قالی فریادهای مکرر حسین، حسین و الله اکبر را به اوج خود می رسانند تا این که بزرگان فینی قالی را گرفته به بزرگان خواه تحویل می دهد و خواه ای ها قالی را با تشریفات خاص تحویل خدام امام زاده می دهد و در پایان مراسم به زیارت مرقد امام زاده می روند.

با این که مراسم قالی شویان در اینجا تمام می شود ولی حال و هوای آن تا جمعه بعدی که به جمعه ی «نسلگی ها» یا نسلگی ها معروف است باقی می ماند. بسیاری از کسبه، دوره گردها، فروشندگان و زایران در زایرسراها و فضاهای مسکونی پیرامون بقعه تا جمعه ی بعدی می مانند. مجریان و دست اندرکاران این جمعه اهالی روستای نسلگ هستند که به مشهد اردهال می آیند تا مراسم هفت شهادت سلطان علی را در صحن و سرای بقعه برگزار کنند. گفته می شود ریشه برگزاری این مراسم در این است که مردم نسلگ چون به موقع به کمک امام زاده نیامده اند و در خاک سپاری جسد آن حضرت نقش نداشته اند یک هفته پس از شهادت حضرت سلطانعلی با ندامت و پشیمانی، به صورت پابرهنه و پیاده به مشهد می آیند و در کنار مرقد ایشان به عزاداری می پردازند. به همین علت از آن زمان مرسوم شده مردم نسلگ در سومین جمعه پاییز به صورت گروهی و خانوادگی به مشهد اردهال عزیمت کنند تا با روضه خوانی، نوحه خوانی و سینه زنی مراسم هفت شهادت امام زاده

را برپا دارند. به نقل از کهنسالان و مطلعان محلی درگذشته برخی از خانواده ها که تازه عروس داشتند، عروس شان را هم با خود به اردغال می بردند با این عقیده که در زندگی شان خوش بخت باشند. همچنین درگذشته که نسلگی ها پیاده به اردغال عزیمت می کردند در برگشت در زیارتگاه قدمگاه علی(ع) که در مدخل آبادی واقع است توقف می کردند و حاجت می طلبیدند.

به طور کلی این آیین نیز آداب جنبی مختلف دیگری هم دارد که از چند روز جلوتر از جمعه ی قالی شروع تا جمعه نسلگی ها ادامه می باید. تعزیه خوانی، پرده خوانی و معرکه گیری و بازارچه فصلی از جمله آداب جنبی این آیین است که فضای تفریحی و سرگرم کننده ای را برای زائران و مسافرانی که چند روزی در این زیارتگاه اتراق می کنند به وجود می آورند. در طول این چند روز تعزیه خوان ها که از آبادی های همجوار می آیند، در فضای باز جلو بقعه با نقاره کوبی زائران را مطلع، و پس از حضور جمعیت، تعزیه خوانی را شروع می کردند که متداول ترین مجلس تعزیه، تعزیه شهادت حضرت سلطان علی بوده است. همچنین پرده خوان با نصب شمایی از واقعه کربلا سرگذشت شهادت امام حسین(ع) و یارانش را از روی تصاویر پرده برای حاضرین نقلی و با هنرمندی خود اغلب زائرین و شرکت کنندگان را به خود جذب می کردند. معرکه گیرها هم در این مدت با انجام عملیات خارق العاده از قبیل نمایش قدرت نمایی و زورآزمایی، مارگیری، چشم بندی، شعبده بازی و در این چند ساله ی اخیر دیوار مرگ (صعود موتورسوار با حرکت دورانی در استوانه ی چوبی) و... شور هیجان را در به وجود می آورند که ضمن ایجاد سرگرمی و شور و نشاط و نیز سامان دهی تراکم جمعیت حاضر، اوقات فراغت زائران را پر می کردند که به تبع آن جاذبه های فرهنگی آیین و بقعه را دوجندان کرده است. جاذبه ی دیگر این آیین بازارچه فصلی آن است که معمولاً یک هفته جلوتر از جمعه ی قالی تا هفته ی نسلگی ها در فضاهای باز کنار بقعه برپا می شود. این بازار یکی از بازارهای فصلی است که از دیرباز در پیوند با آیین قالی شویان شکل می گیرد. ابزارآلات کشاورزی، دامداری، ابزار و ادوات طبخ و نان پزی، ظروف مسینه، پارچه، کفش و لباس، میوه، تره بار در کنار قهوه خانه ها، طبخ ها، قصاب ها، نان پزها و ملزومات روزمره ی دیگر عمده ترین کالا و اجناس بوده که در این بازار عرضه می شده است. اهالی فین و خاوه و نیز مطلعانی که هر سال در این گردهمایی حضور دارند، به استناد نقل و قول های نسل های پیشین خود پیشینه ی این بازار را به

آیین قالی شویان، چادر، اقامتگاه موقت گردشگران

هفته بعد از جمعه ی قالی شویان، هفته نسلگی ها

چند صدسال پیش نسبت می دهند. همان طور که پیش تر گفته شد حضور و شرکت دست فروشان و دوره گردهای متعدد از شهرها و آبادی های مناطق مختلف استانی و فرااستانی در این بازارچه از جمله دست فروشان قمی، ساوه ای، دلیجانی و نراقی باعث شکل گیری گردشگری مبتنی بر کسب و کار شده است. علی بلوک باشی در «کتاب قالی شویان» بازار مشهد اردغال را محل ملاقات دوره ای بازرگانان و سوداگران و دست فروشان و مردمی که از شهر و دیارهای دور و نزدیک در آنجا گرد می آمده اند، تعریف کرده است. ایشان در ادامه آورده است «در این بازار صاحبان حرف مختلف کالاها و اجناس دست ساخت و مصنوع داخلی و خارجی و انواع خوراکی ها و تنقلات و آجیل ها را به مردم و زائران عرضه می کنند. در بازار هرگونه کالای باب طبع و سلیقه ی مردم فراهم بود. در آن از سنگ پای قزوین گرفته تا سوهان قم، از چاقوی نجف آبادی تا کلاهی کاشی، و از صابون آشتیان تا هل و گل یزد، از کاسه و کوزه سفالی قم و نطنز تا آفتابه لگن های مسی کاشان و تشت و ابریق پلاستیکی، اسباب و لوازم خانه و آشپزخانه، پارچه و قماش، لیف و کیسه و قطیفه ی حمام، خشکیبار و حلواجات و انواع گوناگون بیل و بیلچه و کلنگ و ابزار کشاورزی خلاصه از همه چیز از شیر مرغ گرفته تا جان آمیزاد فراهم بود» (بلوک باشی ۱۳۸۰:

ص ۴۰) در گذشته دست فروشان بساط خود را در غرفه ها و حجره های جانبی صحن پاپک یا معابر مجاور این صحن و همچون کنار چادرهایی که خودشان برپا می کردند می گستراندند. اما امروزه تمام دست فروشان و فروشندگان در غرفه هایی که در چند راسته با نصب اسکلت فلزی و پوشش چادر برپا می کنند متمرکز می شوند.

به هرحال پویایی و اعتبار معنوی این دارایی فرهنگی، همپوشانی آن با عناصر و حوزه های فرهنگی دیگر و نقش آیین در تجدید و تحکیم پیوند های قومی و نیز تأثیر فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، کالبدی آن که سال به سال منجر به افزایش مخاطبان و گردشگران می شود، توجه دولت مردان عرصه ی فرهنگی کشور را به خود جلب کرد تا این که در خرداد ماه سال ۱۳۸۹ با شماره ی ۱۵۰ در فهرست آثار میراث فرهنگی ناملموس ملی، و در آذرماه سال ۱۳۹۱ در فهرست آثار میراث ناملموس یونسکو به ثبت رسید. بدیهی است ثبت جهانی این رویداد فرهنگی بیش از پیش توجه مخاطبان ملی و فراملی را به خود جذب می کند و به تبع آن حضور مخاطبان و گردشگران برای ماندگاری عصر نقش به سزایی ایفا می کنند. احداث و توسعه ی تأسیسات رفاهی و خدماتی در حد استاندارد از قبیل توسعه و احداث زائرسراهای دائمی با تجهیزات اقامتی کامل، استقرار موقتی چادرهای اقامتی از سوی پایگاه هلال احمر، توسعه ی مراکز رفاهی، بهداشتی، حفاظتی، امنیتی، توسعه صحن ها و رواق های مسیر حرکت قالی و سامان دهی بازارچه ی پیرامون صحن ها، تأمین وسیله ی انتقال زائرین از مناطق دیگر به اردهال، تأمین مواد خوراکی، تأمین آب آشامیدنی و ملزومات دیگر در حد کافی. استقرار شرکت های خدماتی نظافتی، پایگاه امدادرسانی از قبیل آتش نشانی، اورژانسی و درمانی و نیروهای خدماتی دیگر که از چند روز قبل از مراسم از سوی مراجع حکومتی در محل برگزاری مراسم استقرار پیدا می کنند، تعریض و دوبانده کردن مسیر کاشان به اردهال همراه با زیرسازی و آسفالت و احداث جایگاه سوخت اتومبیل (بنزین و گاز CNG) در این مسیر برای رفاه زائرین و گردشگران از جمله زیرساخت هایی هستند که ضمن این که در جذب گردشگر نقش اساسی دارند، نقش به سزایی در ماندگاری آیین قالی شویان دارند. به طور کلی بقعه سلطان علی مهم ترین قطب گردشگری شهرستان کاشان است که با ثبت جهانی آیین قالی شویان در فهرست میراث ناملموس یونسکو نه تنها گردشگران داخلی بلکه پای گردشگران خارجی را به این حوزه فرهنگی گشوده است که این یک اقبال و افتخار بین المللی برای حوزه فرهنگی منطقه کاشان است.

از جمله آداب دیگری که بنا به ضرورت در پاره ای از زیارتگاه های دیگر در روزهای خاص زیارتی یا غیره برگزار می شود عبارتند از باران خواهی، نقاره کوبی، بست نشینی، طواف میت، زیارت زائرین حج و اتباع بقاع متبرکه قبل از سفر، آداب نذر و خیرات و... باران خواهی، درخواست و طلب باران از خداوند است. موقعیت طبیعی و شرایط اقلیمی منطقه کاشان که گرمای طاقت فرسای آن سبب تبخیر بیش از حد آب می شود، باعث اهمیت حضور آب در چرخه ی کارو معاش این منطقه شده است. در کاشان و اغلب آبادی های تابعه در مواقع نباریدن باران، به امامزاده مورد نظر خود متوسل می شوند و آن ها را واسطه قرار می دهند تا باران ببارد. در چنین مواقعی در صحن یا فتاحه جلو زیارتگاه ها یکی دوتا دیگ آش که محتویات آن را از اهالی محل یا روستا جمع آوری می کنند، برای این کار چند نفر بزرگتر در آبادی به راه می افتند تا ضمن جمع کردن محتویات آش، مردم را مطلع سازند. محتویات را با کمک یکدیگر برای پخت آماده می کنند، دیگ و اجاق را در صحن یا جلو امامزاده قرار داده، مشغول پخت می شوند. آش که پخته شد عموم اهالی می خورند و یا به منزل هم می برند.

مردم روستای آزران برای طلب باران، به چشمه آب دراز که در نزد آن ها از قداست خاصی برخوردار است می روند. اهالی آزران معتقدند امامزادگانی که برای پیوستن به امام هشتم (ع) از این مسیر به طوس می رفته اند در کنار این چشمه اتراق و استراحت کرده اند، به همین علت این چشمه مورد تقدس و احترام آن ها قرار گرفته است. روز خاص زیارتی این چشمه یکی از جمعه های فصل بهار در ماه خرداد است. در این روز اهالی آزران به صورت خانوادگی به کنار مظهر چشمه می روند و از صبح تا غروب در کنار چشمه اتراق می کنند، نوشیدن آب چشمه از جایی که آب از میان سنگ و صخره جاری می شود و بردن آب به منزل، به نیت شفا و تبرک و تعزیه خوانی، آداب و مراسم خاص این روز است. تعزیه ای که در این مکان خوانده می شود تعزیه امام رضا (ع) است که در ارتباط با اعتقاد به اتراق امامزادگانی است در اینجا اتراق کرده اند. البته پاره از اهالی

آزران این رویداد فرهنگی را نوعی نیایش به درگاه پروردگار برای باریدن باران می دانند. به هر روی اجرای نمایش تعزیه بعد از ظهر، پس از صرف ناهاری که با خود می آورند شروع می شود. همزمان با اجرای تعزیه چند نفر زن و مرد به کمک هم، یکی دوتا دیگ آش که محتویات آن را جلوتر از میان مردم آبادی جمع آوری می کنند، می پزند تا پس از تمام شدن تعزیه از حاضرین پذیرایی کنند. نکته ی درخور توجه این مراسم هنگام بازگشت اهالی به آبادی رخ می دهد. معمولاً کسانی که در آبادی مانده اند به دروازه می آیند و به طور غیر منتظره افرادی را که از چشمه بر می گردند خیس می کنند به نیت این که باران ببارد. به این آیین «آب پاشان» نیز می گویند.

نقاره کوبی مراسم موردی دیگری است که در پاره ای اوقات در برخی زیارتگاه ها نواخته می شود. نقاره در فارسی به نوعی ساز کوبه ای متشکل از دو طبل کوچک متصل به هم اطلاق می گردد که توسط نقاره چی و به وسیله دو چوب که بر طبل نواخته می شود به صدا درمی آید. آیین نقاره کوبیدن و در کرنا دمیدن و دهل نواختن در برآمدن و فرو رفتن خورشید نیز معمول بوده است، زیرا به زودی می بینیم که این آیین دیرین ایرانی، در میان مسلمانان با دست ایرانیان رواج گرفته، تا امروز ادامه یافته است. چنین می نماید که «نقاره زدن» یا «نوبت نوازی» بر بنیاد ادامه آیین های ایرانی، در صدر اسلام در ایران زمین، همچنان رواج داشته است و ایرانیان می کوشیده اند که این آیین را در اسلام نیز وارد کنند و به آن رسمیت بدهند (زکایی، هنرمردم، ش ۱۸۰، ص ۲۹) نقاره کوبی در کاشان، نواختن طبل یا دهل با دو ترکه چوب نازک است که از دیر باز در مواقع مختلف در بعضی از امام زادگان نواخته می شود. نواختن نقاره یا برای ابراز شغف و شادمانی است یا برای خبر رسانی. به تعبیر دیگر نقاره کوبی برای خبر رسانی و مطلع کردن مردم از یک اتفاق یا واقعه است. بدیهی است شفا یافتن از بیماری ناعلاج، یا رها شدن از گرفتاری سخت و حاد، باعث شادی و خوشحالی می شود که چون این خوشحالی نتیجه ی برآورده شدن حاجت است حالت تقدس پیدا می کند و در مکانی مقدس، با بار مذهبی و اعتقادی و نواختن نقاره جشن گرفته می شود. چنان چه کسی از بیماری شفا می یافت، بیمار شفا یافته را به زیارتگاه می آوردند و برای او نقاره می کوبیدند تا مردم را از شفا یافتن او مطلع کنند، همچنین قبل از شروع تعزیه خوانی در میدان یا مکان تعزیه نقاره می کوبند تا مردم را خیر کنند، در ماه رمضان نقاره چی ها هنگام سحر بر روی بام نقاره می کوبیدند تا مردم را برای سحر بیدار کنند.

معمولاً نقاره کوب ها روی بام زیارتگاه ها در پای گنبد یا یکی از غرفه های صحن نشسته نقاره می کوبند که با صدای طبل آن ها، اهالی محل یا روستا جلب امامزاده می شوند تا از منظور نقاره کوبی مطلع شوند در کاشان، زانی که باردار نمی شدند به طرق مختلف نذر و نیاز می کردند. چنانچه حوائج شان بر طرف می شد در زیارتگاه پنجه شاه یا شاه یلان نقاره می کوبیدند. بقاع سلطان امیراحمد، سلطان عطاءبخش، زید ابن قاسم محله درب باغ، زیارت علی محله درب یلان، امامزاده قاسم محله سرسنگ، قدمگاه علی(ع)، صفیه خاتون محله چاله فرس، شاهزاده ابراهیم فین علیا، فاطمه بنت احمد ابن موسی ابن جعفر(ع) محله کلهر، شاهزاده قاسم ابن موسی کاظم محله پانخل، شاهزاده عبدالله محله گریچه، حسن ابن موسی یا میرنشان، بقعه گلچقانه، شاهزاده محمود روستای علوی، امامزاده محمد اوسط روستای جوشقان، سلطان علی ابن محمد باقر(ع) مشهد اردهال، زیارتگاه قنباره نیاسر و... زیارتگاه هایی هستند که در برخی مواقع نقاره کوبیده می شود.

آداب زیارتگاهی دیگری که زائران خاص خود را جذب می کند بست نشینی در برخی از زیارتگاه هاست، بست نشینی، نشستن و ماندن در زیارتگاه است که به دو صورت اتفاق می افتد. چون در گذشته برخی حکام و مأموران حکومتی و حتی اشرار به علت پایبند بودن به معتقدات خود و به منظور نگهداشتن حرمت امامزاده، وارد زیارتگاه نمی شدند برخی از افراد مجرم و خلاف کار از ترس حاکم و یا از ترس اشرار یا شاکی به زیارتگاه ها پناهنده می شدند. این اماکن، محل امنی برای اقرار مختلف مردم بوده اند. به همین علت چنانچه فرد مجرمی را دنبال می کردند و او به زیارتگاه وارد می شد، او را رها می کردند تا خود از آن مکان خارج شود. طوری که امکان داشت ساعتها پشت در زیارتگاه به منتظر او بنشینند. گفتنی است زنجیر ضخیمی که در بالای چهارچوب در ورودی اغلب امامزاده ها آویخته شده حد و حدود حرمت امام زاده را مشخص می کند.

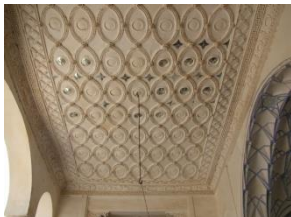
افرادی که از این زنجیر وارد بقعه می شوند در پناه امامزاده قرار می گیرند. بقعه امامزاده حارث محلله درب زنجیر کاشان

تزیینات معماری در گنبد و بارگاه
بقعه سلطان علی ابن محمد باقر

نمای آجرکاری سقف بقعه شاهزاده
ابراهیم با طرح معقلی

گچ بری و آینه کاری ایوان بقعه
شاهزاده محمد اوسط جوشقان

گچ بری و آینه کاری،
نقاشی ایوان بقعه شاهزاده
ابراهیم کاشان

نقاشی سقف حرم بقعه شاهزاده
ابراهیم

نمونه بارز زیارتگاهی است که به وفور افراد مجرم یا کسانی که از گیر حکومت فرار می کرده‌اند به این مکان پناهنده می شده‌اند. گفتنی است نام «درب زنجیری» که بر روی محل مانده از همان زنجیری گرفته شده که به در ورودی زیارتگاه آویخته بوده و حریم امامزاده را مشخص می کرده است. صورت دیگر بست نشینی در امامزاده ها به منظور حاجت طلبی است. افرادی که دچار بیماری سخت یا ناعلاج می شوند، یا شرایط زندگی بر آن ها سخت می شود، در امامزاده بست می نشینند و یا از بستگان نزدیک او مدتی در امامزاده در پای ضریح می نشینند تا حاجت خود را بگیرند. در گذشته موقعی که زائو دچار مشکل می شد و یا نمی توانست زایمان کند یکی از زنان فامیل او در کنار قبر امامزاده بست می نشست و یا لباس زائو را به ضریح می بستند تا زایمان بر او آسان شود.

نتیجه گیری

این پژوهش مؤید آن است که آداب و رسوم و عناصر فرهنگ مذهبی و دینی مربوط به اماکن مقدس کاشان می توانند در جذب توریسم نقش اساسی داشته باشند. تعاریف علم مردم شناسی چنین می نمایند که مردم شناسی گردشگری، عناصر میراث معنوی یا ناملموسی را که در رونق صنعت گردشگری تأثیر گذارند مورد بررسی و مطالعه قرار می دهد. همان طور که در مقاله اشاره شد حوزه های فرهنگی منطقه ی کاشان با توجه به آثار و بناهای تاریخی و فرهنگی آن ها، پتانسیل های انواع گردشگری را در خود جای داده است. شاخصه های معماری بقعه ها، موقعیت و محیط طبیعی آن ها در مرکز محله یا آبادی، جایگاه آن ها در باور و عقاید دینی مردم، برگزاری آداب و رسوم و آیین های مذهبی و دینی در ده ها بقعه ی امام زاده و اماکن مقدس که در نزد مردم حکم زیارتگاه پیدا کرده اند، مهم

ترین محور گردشگری مذهبی را شکل داده اند. یکی از عوامل مهم پتانسیل بالای گردشگری مذهبی در کاشان کارکردهای زیارتگاه ها در زمینه های مختلف مذهبی، اجتماعی، اقتصادی، تاریخی، هنری، روحی و روانی آن هاست. مطالعه و بررسی که در تمام این زیارتگاه ها انجام گرفته حاکی از آن است که پای بند بودن به آداب دینی از قبیل عبادت، شفاعت خواستن، متوسل شدن، حاجت طلبیدن، دخیل بستن و... خیل عظیم جمعیت را به سوی خود می کشاند، به طور معمول کسانی که در این راستا به زیارت گاه ها مراجعه می کنند حاجت مندانی هستند که برای رسیدن به حاجت خود از قبل متوسل به امام زاده ی مورد نظر خود می شوند و امام زاده را واسطه قرار می دهند و نذر و نیاز می کنند تا به حاجت شان برسند. بنابراین، این انگیزه ی حضور، که ناشی از باورداشت های دینی شکل گرفته بخشی از فرهنگ جامعه را تشکیل می دهد. به طور کلی گردشگر پذیر بودن زیارت گاه های کاشان از چند منظر درخور توجه است. یکی حضور اهالی محل یا شهر و آبادی برای حاجت خواهی، که همان طوری که از آن سخن به میان آمد، این در طول سال متداول است و تمام امام زاده هایی که در کوچه و محل شهر واقع اند از این قبیل اند. به همین منظور بیشتر امام دارای روز خاص زیارتی هستند. ویژگی دیگر حضور کسانی است که از شهرستان های همجوار و آبادی های تابعه برای زیارت و نذر و نیاز به امام زاده مورد نظر خود مراجعه می کنند. برخی از زیارتگاه ها و اماکن مقدس در مناطق و آبادی های بیابانی واقع

اند. بسیاری از کسانی که در ایام تعطیل و فراغت از گرمای طاقت فرسای تابستان از شهر و آبادی خود خارج می شوند به این گونه زیارت گاه ها عزیمت می کنند تا ضمن استفاده از موقعیت و طبیعت بیلاقی زیارت گاه و انجام اعمال زیارت، از امکانات خدماتی و رفاهی این اماکن استفاده کنند. امامزاده یوسف روستای ون، امام زاده سید سراج الدین برزک، امامزاده محمد اوسط جوشقان استرک، شاهزاده احمد وادقان، بقعه شهسواران واقع در ارتفاعات حوالی قمصر و قهرود و زنجانبر، بقعه محمد زعیر در میان باغات و اراضی کشاورزی روستای ویدوجا، بقعه سلطان علی ابن محمد باقر (ع)، امام زاده تاج الدین و بی بی رقیه روستای نسلگ، بابا محمود انصاری روستای پنداس، پیرداود و پیر سلیمان قمصر و... ز جمله زیارت گاه هایی هستند که علاوه بر گردشگری مذهبی، دارای پتانسیل گردشگری طبیعی نیز هستند. برخی دیگر از بقاع امام زاده ها به عنوان یک هسته ی گردشگری مذهبی در داخل بافت تاریخی قرار دارند، بدیهی است معماری و ساختمان این اماکن با معماری آثار تاریخی همجوار و بافت تاریخی همسان است. عناصر و تزئینات معماری که از معماری اسلامی نشأت گرفته جاذبه های هنری و تاریخی زیارت گاه ها را دوچندان کرده است.

تاریخ و قدمت این زیارتگاه ها با دین و مذهب عجین شده است. بدیهی است قدمت این زیارتگاه ها ذهن و اندیشه ی هر انسانی را به دیرینه بودن مذهب سوق می دهد. گنبد های فیروزه ای، گلدسته ها، ایوان ها، ایوانچه ها، رواق ها، صحن و حرم و غیره با تزئیناتی از قبیل آجرکاری معقلی، کاشی کاری با طرح های هفت رنگ و معرق، نقاشی، آینه کاری، کاربندی، یزدی بندی، مقرنس کاری و غیره از عناصر معماری اسلامی هستند که نگرش فرهنگی انسان را به دین مذهب ربط می دهند مجموعه ی این اماکن نه تنها از دیرباز مکان مناسبی برای حفظ آثار هنری هستند بلکه پایگاهی برای معرفی هنر اسلامی به حساب می آیند. بقعه ی پنجه شاه، سلطان امیر احمد، شاهزاده ابراهیم، شاهزاده هادی، شاه یلان، سلطان عطاءبخش، خواجه تاج الدین، چهل تن چهل دختران، طاهرو منصور، امام زاده محمد اوسط جوشقان، بقعه سلطان علی مشهد اردهال، سلطان محمود علوی و بقاع دیگر هر کدام در نوع خود موزه ی هنر معماری اسلامی هستند. تأثیر پذیری اماکن مذهبی دیگر و نیز بناهای نوساز بقاع امام زده ها یکی دیگر از کارکرد هنری زیارتگاه هاست. که مجموعه ی این ها بر پتانسیل گردشگری تاریخی، فرهنگی زیارتگاه ها افزوده است.

همچنین پاره ای از اماکن مقدس بر مبنای آیین و رویدادهای فرهنگی و تاریخی گردشگر پذیر هستند. بقعه سلطان علی ابن محمد باقر (ع) و نیز قتلگاه آن حضرت، همان طور که پیش تر گفته شد در دوسه هفته ی اول پاییز با برگزاری آیین قالی شویان پذیرای خیل عظیم جمعیت از استان و شهرستان های مختلف همجوار هستند یا چشمه مقدس آب دراز روستای آزران که هر سال در یکی از جمعه های خرداد ماه برای برگزاری آیین باران خواهی، نمایش تعزیه و پخت آش باران و نیز پذیرای اهالی محل و روستاهای همجوار است. به هر صورت وجود اماکن مقدس فراوان در جای جای شهرکاشان و آبادی های تابعه باعث شکل گیری اکوسیستم متنوعی از توریسم مذهبی، طبیعی، فرهنگی و تاریخی شده است. امروزه با توجه به رونق صنعت گردشگری در کاشان بیشتر متولیان یا هیئت امنای زیارتگاه ها سعی می کنند زیارتگاه محل یا آبادی خود را به امکانات رفاهی، خدماتی، بهداشتی و اقامتی مجهز کنند تا گردشگران بیشتری را جذب و به تبع آن بتوانند درآمدزایی بیشتری داشته باشند. در هر صورت تمام فعالیت های اقتصادی که از آن ها سخن به میان آمد در رشد و توسعه ی خدماتی، رفاهی، اقتصادی بقعه و به تبع آن، محل یا آبادی که آن امام زاده در آن جا واقع است، نقش مهمی دارند. بخش عمده ای از درآمد زیارتگاه صرف عمران و توسعه ی بقعه از قبیل زائرسرا یا اقامتگاه، و تأمین منبع انرژی گرمایشی و سرمایشی بقعه و احداث سرویس های بهداشتی و... می شود. آبادانی و توسعه ی برخی زیارتگاه ها، محله یا آبادی را تحت تأثیر قرار داده است. چنان که سامان دهی معماری یک بقعه در بافت معماری کوچه و میدان حوالی بقعه یا راه های ارتباطی تأثیرگذار است. بازسازی و تعریض راه ارتباطی کاشان به مشهد اردهال به واسطه وجود بقعه سلطان علی ابن محمد باقر (ع) انجام گرفته است. قتلگاه سلطان علی ابن محمد باقر (ع) واقع در ارتفاعات اردهال، دخمه ای بیش نبوده که به واسطه نذر و هدایای مردمی، امروزه مجهز به اقامتگاه و امکانات رفاهی، سیاحتی و مذهبی شده است و نصب پلکان آهنین در سینه کوه، برای دسترسی همگان به قتلگاه. فراهم شدن تمام این امکانات تحت تأثیر کارکرد اقتصادی زیارتگاه ها تحقق می یابد. حرف آخر، و حال که کاشان

به قطب صنعت گردشگری تبدیل شده و به این افتخار ملی دست یافته، ضرورت دارد دستگاه ها و نهادهای زیربنا با برنامه ریزی مدون و اجرایی و در نظر گرفتن سه عنصر توریسم، اماکن مذهبی و جامعه میهمان نسبت به فراهم کردن امکانات و تاسیسات زیرساخت های گردشگری از قبیل امکانات رفاهی، خدماتی، اقامتی اقدام نمایند همچنین شایسته است با ساخت فیلم های مستند در باره معرفی زیارتگاه ها و آیین ها، آداب و رسوم، عقاید و باور مردم و ساخت سایت های اینترنتی، گردشگران را به سمت گردشگری مذهبی سوق داد تا زیارتگاه ضمن پاسخ دادن به نیازهای مادی و معنوی گردشگران، بتوانند رونق گردشگری منطقه را تداوم بخشند.

منابع و مآخذ

- ۱- الیاده، میرچا، رساله در تاریخ ادیان، ترجمه جلال ستاری، سروش (انتشارات صدا و سیما)، تهران، چاپ سوم، ۱۳۸۵
- ۲- امامت کاشانی، حاج سیدعزیزالله، امامزادگان معتبر ایران و رجال مدفونین کاشان، ناشر کتابخانه گلزار، قم، چاپ دوم، ۱۳۴۴
- ۳- برنز، پیتر، درآمدی بر مردم شناسی گردشگری، ترجمه ی هاجر هوشمند، نشر افکار، تهران، چاپ اول، ۱۳۸۵
- ۴- برنز، پیتر، درآمدی بر مردم شناسی گردشگری، ترجمه ی هاجر هوشمند، نشر افکار، چاپ اول، تهران، ۱۳۸۵
- ۵- بلوک باشی، علی، قالی شویان - مناسک نمادین قالی شویی در مشهد اردهال، دفتر پژوهش های فرهنگی، تهران، چاپ سوم ۱۳۸۰
- ۶- خرمشاهی، بهاءالدین، دین پژوهی، ویراستار میرچا الیاده، انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران، چاپ سوم ۱۳۸۹.
- ۷- دایره المعارف تشیع، زیر نظر احمد صدر حاج سید جوادی، کامران فانی، بهاء الدین خرمشاهی، جلد ۲، تهران، ۱۳۶۸
- ۸- شاملو، احمد، کتاب کوچه جامع لغات، اصطلاحات، تعبیرات، ضرب المثل های فارسی، با همکاری آیدا سرکیسیان، انتشارات مازیار، تهران، چاپ پنجم، ۱۳۸۸
- ۹- مالرب، میشل، انسان و ادیان، نقش دین در زندگی فردی و اجتماعی، ترجمه مهران توکلی، نشر نی، تهران، چاپ سوم ۱۳۸۳.
- ۱۰- کلانترضایی، عبدالرحیم (سهیل کاشانی)، تاریخ کاشان، به کوشش ایرج افشار، تهران، چاپ چهارم ۱۳۷۸
- ۱۱- هاشمی تبار (فعولی بیدگی)، سیدحسین، تاریخ بیدگل، جلد اول، انتشارات ارجمند، آباءه، ۱۳۷۵
- ۱۲- نراقی، حسن، تاریخ اجتماعی کاشان، انتشارات علمی و فرهنگی، تهران، چاپ دوم ۱۳۶۵.
- ۱۳- نراقی، حسن، آثار تاریخی شهرستان های کاشان و نطنز، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، تهران، چاپ سوم ۱۳۸۲
- ۱۴- ذکاء، یحیی، آیین نقاره کوبی در ایران و پیشینه ی آن، مجله هنرمردم، شماره ۱۸۰، انتشارات وزارت فرهنگ و هنر، مهرماه ۲۵۳۶